

V.Akademický týden - Königstein/Ts - 1975

Prof.dr. Antonín Měšťan:

ČEŠI, SLOVÁCI A POLÁCI PO ROCE 1945

OPUS BONUM

Prof. dr. Antonín Měšťan:

Češi, Slováci a Poláci po roce 1945

Surrealismus byl umělecký směr, který se jen ojediněle udržel při životě přes období druhé světové války. Toto přesvědčení je rozšířeno natolik, že i mezi Poláky a dokonce i Čechy působí údiv, jestliže se ze slovenské strany po pravdě tvrdí, že surrealismus byl po celou dobu druhé světové války neobyčejně životný ve slovenském umění, zvláště v poezii, a že v době slovenského státu byl pro slovenskou kulturní veřejnost surrealismus v podstatě sublimací politické opozice proti tehdejšímu bratislavskému režimu.

Dějiny slovenského surrealismu ostatně nekončí rokem 1945. V létech 1945 až 1948 byl nadále agilní a po nucené přestávce období stalinismu se kolem roku 1960 regeneroval a určitou úlohu hraje ve slovenské kultuře dodnes.

Na tomto příkladě je vidět, že srovnávání vývoje u Čechů, Slováků a Poláků v posledních třiceti letech může přinést zjištění, která nejsou nezajímavá. Ukazuje, že v oblasti kulturního i politického života se situace uvedených tří národních celků nedá uvést beze zbytku na společného jmenovatele, ačkoli se jedná o velmi příbuzné etnické celky, žijící ve dvou sousedních státech stejného zřízení.

Iluze jednotné ideologie a v podstatě stejného vývoje tří západoslovenských národů je samozřejmě podporována oficiálními centry v Praze, Bratislavě a ve Varšavě a po dlouhou dobu byla nekriticky přijímána leckde i na západě. Přechází se přitom fakt, že rok 1945 nebyl a ani nemohl být - nějakým zásadním zvratem ve vývoji kultury. Mezníky politických dějin, i když jsou sebevýznamnější, se téměř nikdy nestávají mezníky ve vývoji kultury. Nebylo tomu tak ani v roce 1917 v Rusku - a tím méně v roce 1945 v Československu a Polsku.

Pro četné západoevropské intelektuály zní dnes překvapivě, v době stále ještě silné módy strukturalismu a po nedávné vlně módy existenzialismu -, že v letech 1945 až 1948 Československo (a zvláště Praha) mělo své období existenzialismu i strukturalismu zároveň. Činnost profesora Václava Černého a jeho neobyčejná popularita mezi studenty (ale nejen mezi nimi), na druhé straně činnost Jana Mukařovského - tehdy ještě aktivního strukturalisty - jakoby předznamenávaly vývoj, který na západě přišel až později. Strukturalismus se ostatně hojně pěstoval v Praze i za války. Na Slovensku - v osobě Josefa Bakoše a jeho skupiny - byl za války dokonce jakousi náhražkovou filosofií politické opozice.

Polsko si musilo počkat na novou vlnu strukturalismu - po silné předešlé do roku 1939 - až zase na období po roce 1956, vlastně ještě později. Existenzialismus, ovšem ve své rozředené formě módních sklepních barů s vášnivě diskutujícími mladíky v černých svetrech a s dívkami s účesem "koňský ohon", se v Polsku stal kolem roku 1956 málem národní povinností mladé inteligence, zejména na univerzitách. K tomu nedošlo v Československu, zato Polsku chyběl existenzialismus ex cathedra i širší znalost děl filosofů-existenzialistů v době krátce po válce.

V obou zemích se v posledních třiceti létech uplatňovala fenomenologie. V Polsku bylo její působení silnější, zejména díky působení Romana Ingardena (jehož hlavní dílo muselo být ovšem přeloženo z němčiny), kdežto v Československu se činnost prof. Patočky - Husserlova žáka z Freiburgu, kde ostatně studoval i prof. Ingarden - zaměřila převážně na komeniologii a nedosáhla tak popularity a působivosti estetických úvah Romana Ingardena.

Český zájem o Husserla a zejména Heideggera v řadách nekonformních marxistických filosofů, patrný především u K. Kosíka, je poměrně nedávného data.

Vedle existencialismu, strukturalismu a fenomenologie a vedle surrealismu došlo v poválečné Praze i k pokusu o obnovení tradice původně expresionisticko-dadaistického "Osvobozeného divadla". Tento pokus se nepodařil, neboť nepřinesl nová díla - Voskovec nedávno odůvodnil svůj brzký odchod z poválečného Československa mj. tím, že autorská dvojice Voskovec a Werich brzy po roce 1945 přišla k závěru, že se jim už nedaří psát nové texty. Proto se Werich v podstatě omezil na aktualizaci předválečných her - a dosáhl jejich novou inscenizací "nečekaného účinku: generace, narozená kolem roku 1930, v nich uviděla svůj vzor a vyšla z nich při psaní textů pro tzv. malé scény, které se kolem roku 1960 stávají jednou z hlavních součástí českého - v menší míře i slovenského - kulturního života.

Mluvíme-li o tzv. malých scénách: prvenství bezpochyby patří Polákům, kde kolem roku 1956 vznikají divadélka, jež sice mají poněkud jiný charakter než malé scény v Praze, jež však hrají stejnou - ne-li větší - úlohu kulturního a často i politického fermentu. Fenomén malých divadel v Polsku a Československu, stejně jako česká a polská varianta pantomimy, je ojedinělý. Je ojedinělý zejména v kontextu tzv. lidově demokratických zemí, neboť mimo Polsko a Československo takováto divadélka neexistují. A snad ještě podivnější je, že vznik a rychlý růst popularity těchto divadélek, často šikanovaných a uměle brzděných, nebyly efemérní: dodnes existují a jsou populární, i když zřejmě začínají stagnovat. Ale už samotný fakt, že v Československu existují ještě sedm let po srpnu 1968, je hodný zamyšlení.

Rok 1945 přežily v Polsku a Československu nejen filosofické a estetické směry, jako byl existencialismus, strukturalismus, fenomenologie, surrealismus, expressionismus a jiné (četné z nich žijí přes značný odpor mocenských center dál), nýbrž tento politický mezník přežily i zděděné mýty historiosofie, v minulosti kultivované v prostředí, označovaném marxisty za "nacionalistické", "buržoasní" nebo dokonce "feudální". Zvláště paradoxní - aspoň zdánlivě - je přitom, že v lehce změněné formě a s novou terminologií se staly součástí oficiální ideologie a zvláště historiosofie. Podobně jako v Rusku po roce 1917 byly i v Polsku a Československu v průběhu třiceti poválečných let přijaty - často beze změny nebo jen s nepatrnými úpravami - teze, které jsou v rozporu s tezemi tzv. klasiků marxismu-leninismu. Hned po roce 1945 byla v Československu přijata do učení KSČ teze o tom, že ČSR má být v budoucnu "slovanský stát", neboť Slované se zvláště zasloužili o porážku Hitlerova Německa. Tím se teoreticky "podepřela" teze odsunu Němců, zcela vyhovující českým nacionalistům (bez uzardění se přitom přešlo přes předválečná prohlášení českých komunistů - mj. Julia Fučíka - o nespravedlivém utiskování Němců českými nacionalisty z řad buržoasie). Slovenským nacionalistům se vyhovělo tím, že se Maďari na Slovensku stavěli do stejného postavení jako Němci v českých zemích.

V Polsku byl odsun Němců z anektovaných území zdůvodňován rovněž

"slovanskou" motivací. Zato nucené přestěhování zbytků ukrajinského obyvatelstva z polské strany nových polsko-sovětských hranic na bývalá německá území se nijak nevysvětlil; bylo to naplnění tužeb polských nacionalistů, protože však nezapadalo do "slovanské" politiky, nemohlo se o něm veřejně mluvit.

Vůbec bylo heslo "slovanství" ještě nějakou dobu po roce 1945 velmi populární tam, kde by je před rokem 1941 nikdo nehledal: na sekretariátech komunistických stran v zemích se slovanským obyvatelstvem. Také ve vzájemných vztazích mezi Polskem a Československem hned po roce 1945 mělo hrát rozhodující úlohu. Ale ani toto nové "neoslovanství" nedovedlo smířit mezi sebou pražské, bratislavské a varšavské komunisty. Vztahy byly tak napjaté, zvláště kvůli Těšínsku, že se málem schylovalo k polsko-československé válce. Věci došly tak daleko, že se v roce 1946 vážně uvažovalo o tom, požádat maršála Tita o zprostředkování. (Celá desetiletí na oficiálních mapách, tištěných ve Varšavě, byla hranice mezi československem a Polskem v oblasti Těšínska pouze vytečkována a ve vysvětlivkách bylo uvedeno: "państwowa granica tymczasowa" - prozatímní státní hranice.)

Vedle slovanství a protiněmeckého či protimaďarského postoje se rozvinula snaha o idealisaci národních dějin, přičemž v československu se v podstatě navazovalo na romantickou historiografii, silně ovlivněnou protestantismem. V duchu Palackého a Masaryka a v duchu slovenských protestantů se nesly nejen reedice předválečných děl Nejedlého, nýbrž ve stejném duchu - jen s "modernější" terminologií - byla psána více či méně vědecká díla o husitství, o období Temna, o habsburské monarchii. Propagace děl velmi pravicového Jiráska nebyla náhodná: národní smýšlení spojené s protikatolickým postojem a nezávazným horováním pro Slovanstvo stejně jako protiněmecký a protimaďarský postoj se staly rázem "pokrokové".

V Polsku se v duchu národních tradic dalo jen obtížně postupovat, protože vedle vyhraněného protiněmeckého postoje se vyskytoval neméně vyhraněný protiukrajinský a protiruský postoj, spojený často s velmi netolerantním katolicismem. Po celkem krátké epizodě, kdy se historikové pokoušeli objevit polské husity, se začalo velkoryse podporovat - ostatně vědecky velmi plodné - bádání o silném polském protestantismu v 16. a 17. století, zejména o jeho radikálním křídle (antitrinitářích).

Vedle těchto teorií a tezí, integrovaných do oficiální doktríny komunistických stran, se po celou dobu poválečných třiceti let vyskytovaly a vyskytují evidentně nacionalistické teze, které jsou tolerovány, jindy nenápadně podporovány. Občas jsou potlačovány, někdy ale "udělají kariéru" a stanou se součástí oficiálního učení. V Polsku k nim patří idea tzv. jagelonského státu, jak ji propagoval zejména Pawel Jasienica ve svých neobyčejně populárních knihách, jednou povolovaných a jindy zakazovaných. Podle této teorie žili Poláci spolu s Ukrajinci, Bělorusy, Litevci a jinými národy ve shodě po dlouhou dobu ve společném státě - samozřejmě pod vedením Poláků. Idea "velkého Polska", jak ji propagovali v minulosti polští nacionalisté (včetně Filsudského), se tím hlásala velmi působivě, i když nepřímě. Reakce sovětských míst, ale také ukrajinské, běloruské a litevské emigrace, byla jednoznačně zamítavá. (Pro nás, Čechy a Slováky, by ovšem "jagelonská idea" měla být podle Poláků stejně zajímavá. České země a Uhry přece také patřily jeden čas k zemím této dynastie. Celá myšlenka je samozřejmě polská konkurenční koncepce vůči koncepci habsburského soustátí.)

Je zajímavé, že v Československu se koncepce typu Pawla Jasienicy ne-

vyskytly, ačkoliv v minulosti bylo dost prací o rozsahu přemyslovského českého státu se zdůrazňováním příslušnosti Lužice, Slezska, Rakouska a jiných zemí do svazku českého státního útvaru. Takovéto práce byly populární ještě krátkou dobu po roce 1945.

Zvláštní místo ^{zaujímá} v poválečném období heroizace postojů vlastního národa za druhé světové války. Skutečně značný přínos Poláků se v polské beletrii i vědecké a populárně vědecké literatuře rozrostl do nerealistických rozměrů, zatím co fakty kolaborace (zejména při likvidaci Židů) se málem ztratily. Podle Sienkiewiczova vzoru jsou v těchto dílech Poláci vždy rytířští, udatní, čestní, kdežto záporné vlastnosti jsou u Němců, ale také Ukrajinců, Bělorusů, Litevců, Rusů (Vlasovců), Čechů, Slováků atd. Polsko - ale i polskou emigraci - stále ještě čeká úkol vypořádat se s negativními jevy své nejmladší historie. Glorifikace polského odboje ve vlasti, na západních frontách i v Rusku dosáhla takové intenzity, jako u málokterého jiného národa.

V Čechách - podobně jako ve Francii - nastala v roce 1945 přirozená reakce na ne zcela čisté svědomí. Drdova "Němá barikáda" dala signál k záplavě heroizačních děl, která však u značné části veřejnosti nebyla přijímána jako hodnověrná. Zdá se, že se opakovala reakce na díla s legionářskou tematikou po první světové válce. Je vidět, že česká veřejnost si nelibuje v dílech, líčících "slávu meče" - po první světové válce čtenářsky vyhrál Haškův "Švejk", po druhé světové válce Škvoreckého "Zbabělci" a Hrabalovy "Ostře sledované vlaky".

Na Slovensku byla situace ještě složitější. Je pravda, že Slováci tvořili naprostou většinu jednotek gen. Svobody v Rusku a že mají na svém kontě povstání z roku 1944. Jenže: v září 1939 se jako jediná spojenci Němců zúčastnili tažení proti Polsku (sověti se připojili teprve později) a po roce 1941 bojovaly slovenské jednotky proti Rudé armádě. Ostatně - jen z řad slovenských zajatců a přeběhlíků bylo možno vytvořit početnější jednotky gen. Svobody. V beletrii i ve vědeckých pracích jsou však slovenští vojáci líčeni vždy jen na té "správné straně". Teprve román Ťažkého "Anenmária" z roku 1964 naznačil jakýsi obrát k realističtějšímu líčení slovenského postoje za druhé světové války.

Zvláštní kapitolu tvoří u všech tří národů tzv. židovská otázka. V Polsku, které mělo před válkou přes 3 milióny Židů, tvořících z velké části etnicky cizorodý prvek, existoval značně silný spontánní antisemitismus. Není tedy divu, že vedle obětavých akcí na podporu židovského obyvatelstva, pořádaných za války některými polskými odbojovými organizacemi, docházelo i k nepřímé spolupráci částí polského obyvatelstva s okupanty při potlačování Židů. Polská policie ve službách nacistů a malé polské nacionalistické bojůvky si někdy nezapadly s německými nacisty při pronásledování ukrývajících se Židů. Přesto se v polské literatuře Poláci jeví jen jako nezištní ochránci Židů. Když americký autor Jerzy Kosíński (původem Žid z Polska, ročník 1933) vydal román "The painted bird" v roce 1966 o osudu Židů v Polsku za války a o polském antisemitismu, ozvali se pobouřeně nejen Poláci v Polsku, ale snad ještě ostřeji Poláci v emigraci.

Po roce 1945 obsadili Židé v Polsku četná vedoucí místa ve stranickém a bezpečnostním aparátu, dále v ekonomice, diplomacii atd. Jejich často neblahý vliv však po několika létech začal slábnout. V roce 1968 na jaře vznikla vysloveně antisemitská atmosféra, která vyvrcholila vypovězením stovek a snad tisíců Židů z Polska. Tím se

definitivně podal Hitlerův plán udělat Polsko "judenfrei", neboť Židů tam tehdy nebylo víc než dva až tři tisíce.

V Československu byla situace Židů před válkou zcela jiná. Po válce došlo také k příchodu četných Židů na vedoucí místa do státní správy, ale vlna oficiálního antisemitismu přišla daleko dřív než v Polsku, už v době stalinismu, za tzv. slánskýády. Tato vlna, inspirovaná z Moskvy, měla reprízu v rovněž importovaném antisemitismu po srpnu 1968, kdy tzv. pražské jaro bylo dodatečně prohlášeno za "sionistické spiknutí".

Česká a slovenská díla s tematikou pronásledování Židů za války se ovšem nijak zvlášť neliší od obdobných polských děl - v naprosté většině případů v těchto dílech obyvatelstvo obětavě pomáhá pronásledovaným Židům. Přesto však aspon v některých dílech (film "Obchod na korze", Grosmanův román "Nevěsta") jsou po pravdě ukázány i jiné, daleko méně pěkné skutečnosti.

Velmi podobný politický vývoj v Polsku a Československu v létech 1948 až 1956 dokázal to, co by za jiných okolností nebylo možné: díla z oblasti umění a společenských věd jakoby vycházela z jediné dílny, věnovala se stejným tématům, kladla stejné priority a užívala stejného dutého jazyka. Jev, označený později na Západě jako stalinismus (na Východě jako období kultu osobnosti), dokázal dalekosáhle zglajchšaltovat veřejný a kulturní život. Je zarážející číst dnes pouhé tituly děl i nadaných polských, českých a slovenských autorů, kteří tehdy jakoby náhle objevili v sobě i ve svých národech spontánní lásku k moskevskému diktátorovi.

Zároveň s projevy stalinismu došlo kolem roku 1948 v tzv. lidově demokratických zemích - a tedy i v Polsku a Československu - k oktrojování neobyčejně konfuzní teorie (dá-li se slepenec několika postulátů jako teorie vůbec označit), která vznikla v roce 1932 v Moskvě pod podivným názvem "socialistický realismus". Až do roku 1956 byla tato teorie závazná jak pro české a slovenské spisovatele, tak i pro polské autory. Za nového "jara národů" v roce 1956 však v Polsku soc. realismus dosloužil a od té doby tam už nikdy nebyl vzkrášen. Čeští a slovenští spisovatelé nabyli - a nejsou - tak šťastni. Postupná tichá demontáž soc. realismu v Československu v šedesátých letech zlikvidovala sice nehlučně tuto mrtvolu z doby stalinismu tak dokonale, že v roce 1968 nikoho ani nenapadlo, aby proti soc. realismu v Praze nebo v Bratislavě nastoupil do útoku. Ale už na podzim 1969 začaly zase pokusy s oživením vetché mumie a přes evidentní fiasko celé akce se už zase v Československu pořádají manutí konference, které mají soc. realismus "vědecky" učinit českým a slovenským autorům stravitelnější. Nic nepomáhá, že polští - stejně jako např. jugoslávští nebo i kubánští - spisovatelé se mohou docela dobře obejít bez reliktu smutných dob.

Takzvaný proces destalinizace proběhl v Polsku dřív, rychleji a bouřlivěji. V létech 1955 až 1957 odstranil z polského politického a kulturního života nejhorší výrůstky doby skutečného temna. Kromě publicistiky se destalinizace projevila nejmarkantněji v literatuře. Mnoho témat přestalo být tabu, jako např. polský nekomunistický odboj za války ve vlasti a na Západě, teror a zvěle doby stalinismu, zaostávání Polska v oblasti hospodářství a civilizace, ale i problémy alkoholismu a prostituce. Logickým důsledkem destalinizace se stala móda napodobování Západu (často velmi pokřiveně viděného): streap-tease a volby královny krásy stejně jako džez, rozředený existencialismus stejně jako tachismus a antiromán. Zvláštním produktem byla tzv. černá vlna v polské literatuře a filmu, která dřívější lakování na růžovo

někdy přeháněla lakováním na černo (např. Marek Hlasko a jeho četní napodobitelé).

Proces, který tak rychle a celkem úspěšně proběhl v Polsku (a který tak tragicky vyústil v Maďarsku), se zřejmě připravoval - i když s menší intenzitou - i v Československu. Svědčí o tom mj. atmosféra na 2.sjezdu Svazu spisovatelů v dubnu 1956. Ale po maďarských událostech na podzim 1956 došlo v Československu k první vlně neostaliniзму, která odsunula destalinizaci o několik let. Teprve roku 1960, ještě spíše však od roku 1963, se daří krok za krokem uskutečňovat to, co v Polsku proběhlo hlouběji několik let předtím. A vyvrcholením destalinisace se vlastně stalo až tzv. pražské jaro v roce 1968. (Není jisté třeba připomínat, že vývoj, který pak začal v srpnu 1968 a zejména na jaře 1969, je druhou vlnou neostaliniзму, jejíž konec nebo aspoň zeslabení není dosud v dohledu.) Ve srovnání s průběhem destalinizace v Polsku nepřinesl československý vývoj tak vyhraněnou "černou vlnu", jak se projevila u Poláků v díle Marka Hlaska a jemu podobných autorů. Neznamená to snad, že by česká a slovenská kritika výstrelků staliniзму byla méně ostrá - odbývala se však jinými formami, které - zvláště u Čechů - tradičně směřují víc k satíře a humoru (např. Hrabal) než k drastickému a pesimistickému líčení nejstinnějších stránek života.

Destalinizace v Polsku i Československu skončila s úředně optimistickým pohledem na všechny životní problémy. V Polsku donutila i marxistické filozofy, jako např. Adama Schaffa, aby se zabývali otázkou po smyslu života (jak známo, tato otázka je v marxistické filozofii buď odmítána jako nesmyslná nebo jako odpověď je nabízeno utopistické učení o vybudování ráje na zemi v podobě budoucího komunismu). Kromě toho přivedla historiky a publicisty k přezkoumání nově propagované národní historiosofie. Začalo se diskutovat o polském národním charakteru a o tom, zda za všechny národní katastrofy v minulosti (a tím i v současnosti) nesou odpovědnost jiní, to znamená sousedé Polska, velmoci, nešťastná zeměpisná poloha země atd. Jak symbolicky napovídá titul jedné populární knihy, začalo se zkoumat "siedem grzechów glównych Polaków" - "sedm hlavních hříchů Poláků". Jak se dalo očekávat, diskuse nevedla k jednoznačným závěrům, ukázala však udivené širší veřejnosti v Polsku, že za mnohé nesou Poláci vinu sami. Je však příznačné, že tato historiosofická diskuse, které se zúčastnily desítky významných osob a která byla značně otevřená, udělala velký oblouk kolem otázky vysídlení Němců po roce 1945 a posunutí hranic Polska směrem na Západ.

V Československu k takovéto historiosofické diskusi došlo v letech 1967 až 1969, a to s ještě větší otevřeností než v Polsku. Byly diskutovány otázky nutnosti rozbití Rakouska-Uherska, odsunu Němců, Mnichova, kapitulace před Hitlerem, slovenského státu atd., tedy problémy, které byly do té doby stejně tabu jako otázka vysídlení Němců v Polsku. O tom, že se jedná u Čechů a Slováků o diskusi neuzavřenou, svědčí to, že se v ní pokračuje - se spíše rostoucí intenzitou - v emigraci na stránkách exilových časopisů.

Destalinizace měla však za následek nejen oživení kulturního života a rozproudění historiosofických úvah. V obou zemích oživila prostředí mládeže, zejména studentské. To vedlo k regeneraci tzv. recese, která se - zvláště v Československu - terminologicky zmodernizovala na "happening". Začátky bychom mohli vidět už ve slavném hesle "Servít je vůl", které oběhlo svět a zanechalo stopy v nápisech na Atomiu v Bruselu, na Eiffelově věži v Paříži a jinde.

Ve Varšavě roku 1956 vedl tento vývoj k náhlé renesanci popularity

Jarryho "Krále Ubu" s četnými extempore, stejně jako ke vzniku studentských satiristických divadel a k využití tradiční formy tzv. "szopki krakowskiej". V Československu se obnovila tradice kriticky a "recesisticky" zaměřených průvodů studentského majálesu a později vznikla zcela Jarryovská postava Járy-da-Cimrmana, která je ostatně životná dodnes.

Vedle tohoto vývoje, tj. směrem k recesi, vzniká spontánně zájem části mladého publika o poesii a hudbu. V Polsku i v Československu vznikají divadélka, kavárny a vinárny, kde se brzy vytváří specifická atmosféra experimentu, smíšená s exkluzivitou až snobstvím a se snahou uniknout šedi oficiální kultury. Většinou došlo k postupnému zkomercialisování a patřičnému usměrnění takových shromaždišť mládeže, ale dlouho hrály různé "Violy" a "Reduty" v Fraze stejně jako "Stodola" ve Varšavě úlohu, kterou kdysi dávno měly v těchto městech kabarety.

Období destalinizace vedlo také k jevu, který nutí historiky literatury k netradičnímu postupu při zkoumání a líčení literárního vývoje v určitých obdobích. Léta 1955 až 1957 v Polsku a léta 1967 až 1969 v Československu jsou charakterisována daleko spíš publicistickou činností spisovatelů a významem literárních a kulturně politických časopisů než vlastní spisovatelskou tvorbou autorů. Spisovatelé se stávají - spolu s novináři a některými vědci z oborů společenských věd - mluvčími velkých skupin obyvatelstva a přebírají tak samovolně politickou úlohu, a to úlohu katalyzátora událostí, namnoze v opozici proti mocenským centrům. Pokud v té době vůbec vznikají a vycházejí umělecká díla, mají téměř vždy ostrou politickou aktuálnost. Ale i mimo uvedená léta se oficiální organizace spisovatelů a jejich tisk stávají - až na období stalinismu - relativně samostatnými centry veřejného života. To vede k velkému zájmu vrstev inteligence o činnost spisovatelských svazů a k velkému rozšíření literárních časopisů, které jsou obecně považovány za "liberálnější" a v každém případě za zajímavější než ostatní tisk (tak tomu je např. i v Sov. svazu, kde "Literaturnaja gazeta" a "Novyj mir" stojí na prvních místech čtenářského zájmu inteligence).

Brzy se ukázalo, že komunisty zřízené svazy spisovatelů, zpočátku velmi konformní, projevují po určité době zřetelné tendence nejen samy rozhodovat o problémech literatury, nýbrž také komentovat a dokonce i ovlivňovat veřejný život země. Stalinské heslo o "inženýrech duší" bylo postupně ve svazech spisovatelů Polska, Maďarska a Československa interpretováno v tom smyslu, že tyto vrcholné organizace tvůrců v oblasti literatury mají právo a povinnost zaujímat postoj ke všem důležitým otázkám života ve státě. Ve všech třech případech se ostatně jednalo o pokračování tradice z 19. století, kdy polští, slovenští a zpočátku i maďarští spisovatelé se považovali za přirozené politické mluvčí svých národů v době, kdy chyběla uznaná národní politická reprezentace. Tato politická vedoucí úloha spisovatelů byla bez výhrad přijímána veřejností, což se nejdřív projevilo v době romantismu u polských básníků (tzv. "Věštců") Mickiewicze, Slowackého a Krasiňského. (Úloha spisovatele jako "svědomí národa" byla - a je - ovšem stejně silná i u jiných národů, např. u Rusů.)

Ze všech těchto důvodů není divu, že v Polsku a Československu se stranické vedení v uplynulých třiceti letech neobyčejně často zabývalo otázkou organizací spisovatelů a literárního tisku. V roce 1956 se v Polsku dokonce ozvaly hlasy, že v zemi existují pouze dvě legální opoziční síly: katolická církev a Svaz spisovatelů. V Polsku si spisovatelská organizace a její tisk zachovávají i dnes určitou míru nezávislosti, kdežto v Československu po definitivní likvidaci bývalého Svazu spisovatelů a veškerého literárního tisku v roce 1970

stranické vedení došlo zřejmě k závěru, že je pro ně výhodnější mít naprosto konformní hlouček bezvýznamných autorů a zcela bezbarvý literární tisk než riskovat, že se poznenáhlu obnoví stav z počátku šedesátých let, kdy spisovatelé a jejich tisk pomalu ale vytrvale pracovali ke změnám ve státě. (Otázka ovšem je, zda pouhé zabrzdování a potlačování může dosáhnout něčeho jiného než jen oddálení nevyhnutelného procesu.)

Vedle spisovatelů to byli zejména vědci v akademiích věd a na vysokých školách, především z oborů společenských věd - filosofové, ekonomové, historikové, uměnovědci atd., kteří se v obou zemích dostali brzy do permanentního konfliktu s voluntaristickými, krátkozrakými praktiky z řad stranické byrokracie. Ihned po rozpadu stalinismu se v Polsku zformovala skupina vědců, kteří zpočátku na svých pracovištích a v odborném tisku, později však čím dál tím víc na veřejnosti velmi obezřetně, zato však rozhodně začali razit názory, lišící se od sloganů strany. Je přitom zajímavé, že to byli právě marxističtí filosofové jako Leszek Kołakowski a jeho skupina, četní sociologové, mnoho historiků, ekonomové (zvláště žáci Oskara Langy) atd., kteří stáli v čele tohoto hnutí. Strana byla nakonec nucena zakročit proti vědcům, které zpočátku vyslala do vědeckých institucí s úkolem bojovat proti tzv. buržoasní vědě. Tato situace se o několik let později opakovala v Československu, kde nejenže byli za hlavní opoziční síly prohlášeni marxističtí filosofové (Kosík, Sviták), historikové (skoro celý Historický ústav ČSAV), ekonomové (Šik a jeho spolupracovníci), sociologové (také z Vys. stranické školy) atd., ale kde byly dokonce po roce 1969 zlikvidovány celé katedry marxismu-leninismu na vysokých školách, protože se nakonec staly ohnisky opozice proti nové linii Husákovy vedení v KSČ.

V Polsku i Československu nakonec stranické vedení potlačovalo celé skupiny a instituce, které nedlouho předtím založilo nebo ovládlo. Otázka by byla, jakou úlohu sehrály nekomunistické organizace, které v obou státech jsou trpěny a částečně podporovány, to znamená především nekomunistické politické strany, které po roce 1945 v obou státech legálně existovaly a zčásti ještě existují.

V obou zemích se po roce 1945 nesměly konstituovat strany, které by byly otevřené a uznávané opozici. Některé nekomunistické strany jako celek a jiné zčásti však brzy po roce 1945 v obou zemích fakticky do opozice přecházely. Tyto strany nebo jejich opozičně naladěná vedení byly do konce roku 1948 zlikvidovány, takže do roku 1949 vstoupily už jen nekomunistické stínové organizace, které kromě pořádání masopustních plesů neprojevovaly větší aktivitu a měly jako hlavní úkol organizačně podchytit určitou část nekomunistického, pasivně se chovajícího politického potenciálu a zároveň hrát úlohu vývěsního štítu. Zákon, který platí pro všechny druhy organizací, však způsobily, že se - zvláště v Polsku - stranickému komunistickému vedení nepodařilo zcela odstranit nebezpečí, že i tyto fiktivní strany se nestanou jakousi ochrannou zdi některých skupinových zájmů. Příkladem takového vývoje je proslulá organizace FAX v Polsku, která jen poměrně krátkou dobu plnila beze zbytku poslání diverze v polském katolickém táboře. Neobyčejně elastická a vynalézavá politika vedení této organizace, spojená se skutečně moderním podnikatelským duchem v hospodářských zařízeních organizace umožnily značně nezávislé vystupování FAXu - a to do té míry, že se stala nepohodlnou i vedení komunistické strany. Její likvidace je však z různých důvodů nevýhodná; toho si je vedení FAXu vědomo a tak patří sledování vývoje kolem FAXu k nejzajímavějším zaměstnáním politicky zainteresovaných Poláků ve vlasti i v emigraci. Ostatně - např. činnost nakladatelství FAXu má četné zásluhy o šíření

překladů dobrých západních autorů (ale i českých spisovatelů, např. Durycha), které by jiná polská nakladatelství sotva vydala.

Ve srovnání s PAXem je ovšem např. činnost dnešní lidové strany v českých zemích nebo činnost nakladatelství "Vyšehrad" daleko méně významná, i když právě "Vyšehrad" není zcela bez zásluh o šíření dobrých knih. V Československu se však ukázalo něco jiného: v roce 1968 začala rychlá regenerace nekomunistických stran, přičemž se dalo využít existujících zařízení (administrativního aparátu, budov, vozového parku, tiskáren atd.), které tyto loutkové strany stále ještě vlastnily. Jak je vidět, i stínové organizace mohou v rozhodujících chvílích sehrát kladnou úlohu (ovšem vždy proti vůli svého neoktrojovaného vedení). V obou zemích byla v létech 1947 až 1948 zlikvidována tzv. "sloučením s komunisty" sociálně demokratická strana. V Polsku od roku 1947 nikdy neprojevila známky života, v Československu došlo v roce 1968 k pokusu o její obnovení.

Zcela jiná byla a je situace katolické církve v Polsku a Československu. Toto téma je tak rozsáhlé (a tak zajímavé), že by bylo třeba zvláštní přednášky, kdybychom měli jen v základních rysech uvést shody a rozdíly. Na tomto místě bych chtěl říct, že do jisté míry je nedostačující tvrzení o tom, že katolická církev je v Polsku méně potlačována než v Československu. Toto pouhé konstatování by mohlo svádet k domněnce, že snad polští komunisté jsou menšími protivníky církve než komunisté v Československu. Daleko správnější je konstatování, že církev v Polsku nutí polské komunisty k obezřetnější taktice, neboť její rozhodný postoj, zkušenosti z dlouhodobé opozice vůči státní moci a silná podpora venkovského obyvatelstva jí umožňují zcela jinak manévrovat než jak je tomu v Československu. Na druhé straně se při obdivných slovech na adresu polské církve často zapomíná na její značnou konzervativnost, která je kritizována i v prostředí katolických intelektuálů v Polsku. A není možné přehlédnout ani to, že při velkém počtu kněží a odborníků v oblasti teologie je přínos polské katolické církve k závažným otázkám teologie a palčivým otázkám dneška celkem skrovný. Tradiční úloha polského katolicismu v minulosti jakožto národní opozice vůči německo-pruskému protestantismu a ruskému pravoslaví, která převažovala do roku 1918 a znovu se obnovila v roce 1939, dělá celou otázku ještě složitější.

Ve své přednášce se zabývám vlastně jen některými aspekty kulturního a politického života Čechů, Slováků a Poláků a ponechávám - vedle srovnání struktury a taktiky komunistických stran v obou zemích - stranou otázky hospodářství. Jsem si ovšem vědom, že to jsou problémy, které velmi zajímají široké kruhy obyvatelstva. Nejsem odborník v oblasti ekonomie a proto se zmíním jen o jednom aspektu, který má dosah i pro mimoekonomickou oblast.

Ve chvíli, kdy se otevřely až dosud uzavřené hranice mezi Polskem a Československem a obyvatelstvo, zvláště v pohraniční oblasti, mohlo ve větším počtu navštívit sousední stát, se ukázalo, že takovéto "poznávání sousedů" může mít i negativní důsledky. Při chronickém nedostatku některých druhů potravin a zboží denní i dlouhodobé spotřeby v obou zemích brzy vznikla nevraživost vůči příchozím ze sousedního státu. V českých a slovenských obchodech u polských hranic začal být brzy nedostatek obuvi, jižního ovoce a některého průmyslového zboží, v polských obchodech nedostatek masa, uzenin, svetrů atd. Značně vyšší životní úroveň v Československu vedla k závisti a agresivnímu chování vůči Čechům a Slovákům z polské strany, kdežto stejná příčina vedla k povýšenému chování Čechoslováků k Polákům.

Na druhé straně je ovšem pravda, že v posledních desetiletích se občané obou zemí poznali tak, jako nikdy v minulosti. Zvýšená touha a možnost cestovat do sousedního státu, spojená s nemožností cestovat na Západ, přivedla do obou zemí nejen milióny turistů bez vážnějšího intelektuálního zájmu, ale i představitele inteligence. Ti, kteří by před válkou jeli do Paříže, Londýna, Říma, Berlína a Vídně a pro něž by cesta do sousedního státu byla zbytečným marněním peněz a času, jedou dnes do Prahy, Bratislavy, Varšavy nebo Krakova. Tímto způsobem, do značné míry z nutnosti, se poznává kultura sousedního národa. I nadále ovšem existuje hodně předsudků a nesmyslných, houževnatě se udržujících stereotypů. Značný pokrok je však přece jen viditelný.

Vývoj styků mezi obyvatelstvem Polska a Československa není samozřejmě ojedinělý - téměř všude na světě pozorujeme po roce 1945 podobný vývoj.

Jaké jsou perspektivy pokud jde o další vývoj Čechů, Slováků a Poláků? Jistě lze i nadále předpokládat, že vedle společných rysů budou velké rozdíly, které povedou k nestejnému vývojovému rytmu. Češi a Slováci prožívají právě hlubokou krizi, zatímco v Polsku se situace zdá být nyní stabilizována. Podle zkušeností z minulých dob - a to i z doby poměrně nedávné - je však možno očekávat, že ani krizová situace u nás, ani stabilizace v Polsku nebudou trvat déle než několik příštích let. Poláci prožívali ještě hlubší krizi než my v letech 1939-1945 a i potom, do roku 1956, byla jejich situace v mnohém horší než naše - čili po dobu 17 let na tom byli hůř.

Myslím, že srovnání vývoje tří tak příbuzných národů za poslední desetiletí nám může ukázat mnoho poučného a snad průkaznějšího než srovnávání se vzdálenějšími a odlišnějšími celky.

Akademický týden 1975:

- Dipl.hist.Hana Hanzalová:
SLAVNOU MINULOSTÍ.
- Prof.dr.Antonín Měšťan:
ČEŠI, SLOVÁCI A POLÁCI PO ROCE 1945.
- Jan Novák:
O BOHUSLAVU MARTINŮ
- Dr. Karel Skalický:
EVROPA, MATKA REVOLUCÍ.
- Prof.dr. Mojmír Vaněk:
VÁCLAV TALICH. Příspěvek k velké kapitole
dějin české moderní hudby a kultury.
- Prof.dr.Karel Vrána:
KŘESŤANSTVÍ, KŘESŤANSKÁ TRADICE
A EVROPSKÉ SJEDNOCENÍ.

Akademický týden 1974:

- Dr.Vladimír Neuwirth:
RODINA V ŽIVOTĚ ALBERTA VYSKOČILA.
- Dr.Miloš Vitula:
DĚJINY ŽENSKÉ EMANCIPACE.

Akademický týden 1973:

- Prof.dr.Eugen Lemberg: DEUTSCHE UND TSCHECHEN
IM POSTNATIONALEN ZEITALTER.
 - Dr.Karel Schwarzenberg: VSTUP ČECH DO ZÁPADO-
EVROPSKÉ KULTURY A PRAŽSKÉ TISÍCILETÍ.
 - Miloš Vitula: ČESKOSLOVENSKO - MODEL 1948.
 - Prof.dr. Karel Vrána:
FRIEDRICH NIETZSCHE, ČERNÝ PROROK XX.STOLETÍ.
-

objednávky:

OPUS BONUM, 6 Frankfurt/M 1, Allerheiligenstr.52
poštovní konto: Nr.5093 68-607 Frankfurt/M